

УДК 35.08:347.471(477)

А. Кваша

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА ПРОБЛЕМИ ОБ’ЄКТИВНОСТІ ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проаналізовано розвиток громадянського суспільства в Україні. Запропоновано шляхи подальшого вдосконалення методики його дослідження.

Ключові слова: громадянське суспільство, індекс сталості неурядових організацій, політичні партії, індекс сприятливого середовища для громадянського суспільства.

Упродовж багатьох років проблеми розвитку громадянського суспільства належать до числа фундаментальних наукових проблем. Багато наукових праць присвячені визначенню поняття громадянського суспільства, ефективному його функціонуванню та співвідношенню із державою. З часом поняття “громадянське суспільство” зазнавало змін залежно від історичних подій, політичних чинників, національних особливостей. Уся історія громадянського суспільства асоціювалася з моделлю ідеального суспільного устрою, де панують свобода, добробут і справедливість.

На сьогодні проблематика громадянського суспільства є досить актуальною. Тема активно розглядається представниками різних наукових напрямків: юристами, філософами, соціологами, політологами. Методологічні проблеми розвитку відносин державної влади та громадянського суспільства у контексті існуючої державно-управлінської парадигми розглядають: В. Бакуменко, В. Князев, В. Мартиненко, Н. Нижник, Ю. Сурмін. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні досліджується у працях А. Колодій, М. Требіна та інші.

Проте, незважаючи на значну кількість робіт із зазначеної теми, існування новітніх підходів до розуміння громадянського суспільства, прогнозування його ролі в процесі становлення правової держави та оцінки стану розвитку й досі залишається не достатньо вивченим.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан розвитку громадянського суспільства в Україні, виявити проблеми його дослідження та запропонувати шляхи їх вирішення.

Оскільки до сьогодні немає чіткого єдиного визначення “громадянського суспільства” як наукової категорії, з одного боку, і як реально існуючої форми соціального буття – з іншого, питання оцінки стану розвитку громадянського суспільства одразу постає складним, бо як у цьому плані існує велике поле трактувань, які за своїм змістом суперечать одне одному та унеможливають поєднання їх в єдину парадигму. Тому науковці досить часто досліджують певний історичний етап громадянського суспільства, який відображає переформатування відносин держави і суспільства і є показником активізації громадськості.

А. Колодій під громадянським суспільством розуміє автономну від держави сферу спілкування та взаємодії, спонтанно самоорганізованих і самоврядних вільних індивідів, чий права захищені конституцією та законами [1]. Тобто спонтанна самоорганізація є тим індикатором, за яким можна зробити висновок про посилення ролі громадськості у

справах управління державою. Так, в Україні становлення громадянського суспільства відбувалося складним еволюційним шляхом, а одним із етапів розвитку його стала Помаранчева революція, яку трактували насамперед як революцію громадянського суспільства [2].

Стан розвитку громадянського суспільства в Україні відслідковується багатьма міжнародними організаціями, які щорічно готують експертні звіти [3 – 6]. У листопаді 2014 р. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) у межах дослідження “Індексу сталості неурядових організацій” (CSOSI) опублікувало звіт щодо стану розвитку громадянського суспільства в Україні за 2013 р. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні оцінено за шкалою від 1 до 7, де 1 показує дуже розвинутий рівень, а 7 означає низький рівень розвитку; бали від 1 до 2 характеризують сталість розвитку громадянського суспільства, від 3 до 5 – розбудову сталості, 6 і 7 – зародження сталості (табл. 1).

Таблиця 1

**Показники Індексу сталості неурядових організацій в Україні
у 2010 – 2013 рр. (за даними USAID CSOSI)**

Показник	Роки			
	2010	2011	2012	2013
Сталий розвиток НУО (NGO Sustainability)	3,5	3,5	3,4	3,4
Правове середовище (Legal Environment)	3,6	3,5	3,5	3,4
Організаційна спроможність (Organizational Capacity)	3,5	3,5	3,4	3,4
Фінансова життєздатність (Financial Viability)	4,2	4,3	4,3	4,2
Кампанія громадянського представництва (Advocacy)	2,7	2,6	2,5	2,3
Надання послуг (Service Provision)	3,3	3,3	3,3	3,3
Інфраструктура (Infrastructure)	3,5	3,4	3,4	3,4
Ставлення з боку громадськості (Public Image)	3,7	3,6	3,6	3,5

Аналізуючи показники Індексу сталості неурядових організацій в Україні за 2013 р. (табл. 1), бачимо, що найслабшими складовими сталості НУО є фінансова життєздатність (4,2 бала) та ставлення з боку громадськості (3,5 бала), а найсильнішими – кампанія громадянського представництва (2,3 бала) та надання послуг (3,3 бала). За загальною оцінкою зарубіжних експертів, громадянське суспільство України характеризується як перехідне та неконсолідоване, тобто таке, що не досягло рівня країн розвинутої демократії та зберігає ризик повернення до менш розвинутого стану.

Узагальнюючі оцінки розвитку громадянського суспільства в Україні випереджають відповідні показники країн СНД, але суттєво відстають від країн Центральної Європи. Так, у 2013 р. Естонія отримала 2,0 бала; Польща – 2,2; Чехія – 2,6; Словаччина – 2,7; Угорщина – 3,0; Україна – 3,4; Молдова – 4,1; Казахстан – 4,1; Грузія – 4,2; Росія – 4,4 [7].

Інша міжнародна неурядова організація Freedom House у своєму дослідженні Nations in Transit відзначає, що у 2014 р. в порівнянні з 2013 р. ситуація суттєво змінилась (табл. 2) [8].

Таблиця 2

**Показники рейтингу демократичного розвитку України
у 2010 – 2014 рр. (за даними Freedom House. Nations in Transit – Ukraine)**

Показник	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
Виборчий процес (Electoral Process)	3,50	3,50	3,75	4,00	4,00
Громадянське суспільство (Civil Society)	2,75	2,75	2,75	2,75	2,50
Незалежні медіа (Independent Media)	3,50	3,75	4,00	4,00	4,25
Національне демократичне управління (National Democratic Governance)	5,00	5,50	5,75	5,75	6,00
Міське демократичне управління (Local Democratic Governance)	5,25	5,50	5,50	5,50	5,50
Незалежність судової системи (Judicial Framework and Independence)	5,00	5,50	6,00	6,00	6,00
Корупція (Corruption)	5,75	5,75	6,00	6,00	6,25
Розвиток демократії (Democracy Score)	4,39	4,61	4,82	4,86	4,93

Цей рейтинг також базується на шкалі від 1 до 7, де 1 – найвищий рівень демократичного прогресу, а 7 – найнижчий. Зокрема, середній інтегральний показник “демократичного розвитку” у 2014 р. експерти визначили у 4,93 бала, що на 0,07 бала гірший від результату 2013 р. Спад показників був зафіксований у напрямку “Незалежних медіа”, “Національному демократичному управлінні” і “Корупції”. Інші показники: “Виборчий процес”, “Міське демократичне управління”, “Незалежність судової системи” – не змінилися.

Зафіксований спад у напрямку “Незалежних медіа” укладачі рейтингу пояснюють неоднозначними змінами керівництва Українського Медіа Холдингу і незалежного телеканалу “ТВі”, які призвели до того, що багато журналістів змушені були звільнитися. Рейтинг України для незалежних ЗМІ знизився з 4,00 до 4,25. Щодо показника “Національне демократичне управління”, то масові протести в листопаді та грудні 2013 р. у Києві та інших містах продемонстрували невдоволення діями нового уряду. Під час кризи Уряд неохоче проводив справжні переговори з протестуючими, покладаючись, натомість, на лояльність співробітників міліції і суддів. Через відмову влади правильно реагувати на очікування і вимоги суспільства, що призвело до ескалації політичної кризи, рейтинг України показника “Національне демократичне управління” знизився з 5,75 до 6,00. Ще одним слабким місцем стала “Корупція”. Вона була основною характеристикою української політичної, економічної та соціальної системи, хоча рух “Євромайдан” показав готовність громадян зробити реальні зусилля по боротьбі з корупцією. Політична і судова системи як і раніше вважаються найбільш корумпованими гілками влади, а спостерігачі відзначили, що продовжує тривати збагачення соратників Януковича. Як результат показник “Корупція” погіршився на 0,25.

Що стосується показників “Виборчий процес”, “Міське демократичне управління”, “Незалежність судової системи”, то через широке використання шахрайства

і підкupu голосів на виборах, надмірну централізацію влади і непрозорість судів та низьку довіру населення, показники залишилися на рівні 2013 р.

Єдиним показником, яким може пишатися Україна, є “Громадянське суспільство”, що стало центральним стовпом української демократії. Масові протестні рухи стали джерелом набору нового покоління громадянських активістів. Акції протесту посправжньому наглядно продемонстрували самоорганізаційний потенціал громадськості. Показник “Громадянське суспільство” Україна покращила з 2,75 до 2,50 [9].

Для визначення цього рейтингу розвитку громадянського суспільства зарубіжні експерти беруть до уваги: кількісне зростання НУО України, їхню організаційну спроможність і фінансову стабільність, правове та політичне оточення, в якому вони функціонують, розвиток незалежних професійних спілок, рівень участі груп захисту інтересів у політичному процесі.

За роки незалежності в Україні активно відбувається процес формування та державної реєстрації громадських об’єднань. Так, за даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, оприлюдненими Державною службою статистики України (табл. 3), в Україні постійно збільшується кількість суб’єктів громадянського суспільства [10].

Таблиця 3

Кількість зареєстрованих організацій, відповідно до ЄДРПОУ, які є суб’єктами громадянського суспільства

Організації	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
Політичні партії	17375	18942	19121	19222	19166
Громадські організації	63899	67696	71767	74500	77286
Релігійні організації	22343	23271	24126	24720	25475
Профспілки	24649	26340	27834	28852	29724
Творчі спілки (інші професійні організації)	240	261	270	278	298
Благодійні організації	12267	12860	13475	14055	14999
Об’єднання співвласників багатоквартирних будинків	10329	11956	13872	15018	16213
Органи самоорганізації населення	1152	1210	1306	1426	1503

Винятком стали лише політичні партії, кількість яких у 2014 р. в порівнянні з 2013 р. зменшилася на 56, проте є все ж більшою, ніж у 2012 р. Така ситуація є не випадковою, адже деякі політичні сили настільки себе скомпрометували, що абсолютно втратили довіру населення, а подальше їх існування стало під загрозою. Тому одні політичні партії припинили свою діяльність, а інші переформатувались (переорієнтувались).

Незважаючи на наведені вище показники, В. Степаненко вказує на те, що понад 85 % населення не належить до жодної з громадських, політичних організацій або рухів. І хоча дієвість сучасного громадянського суспільства не зводиться до формального членства громадян в неурядових організаціях та об’єднаннях, тим не менше цей показник залишається доволі важливим, адже йдеться про легальну та ефективну форму участі громадян у політиці та соціальному житті, формування навичок та практик самоорганізації людей [11]. Бездіяльність у процесах налагодження діалогу між органами державної влади та інституціями громадянського суспільства стала однією з причин поглиблення суспільно-політичної кризи наприкінці 2013 р. – початку 2014 р. Розрив

комунікації і брак результативної взаємодії з громадськістю, маніпулятивні методи конструювання політичного процесу та впливу на суспільні настрої спричинили у цей період надзвичайні масштаби активності та протестних настроїв в українському суспільстві. Водночас, перспективи звуження можливостей реалізації прав і свобод громадян та проведення мирних заходів, стимулювали громадськість до їх відстоювання та захисту [12].

Соціолог В. Тарасенко, аналізуючи ЗМІ, зазначає, що нині домінують дві думки, які стосуються розвитку громадянського суспільства: перша – в Україні, хоча й вельми повільно, але все ж формується громадянське суспільство на основі посилення індивідуальної та групової активності громадян; друга – заперечує попередню, мовляв, посилюється не так громадянська активність, як пряма боротьба за владу, власність, землю, багатство, комфорт [13]. То що ж реально відбувається в українському суспільстві: активізація громадянської свідомості чи боротьба за владу і чи можна об'єктивно оцінити стан розвитку громадянського суспільства за наведеними вище показниками?

У звіті міжнародного альянсу “CIVICUS”, який займається зміцненням громадянського суспільства у всьому світі був оприлюднений, так званий, рейтинг Індексу сприятливо середовища для громадянського суспільства (Enabling Environment Index ranking). Так, за даними 2013 р. із 109 країн Україна посіла 46 місце у рейтингу. Індекс був обрахований на основі 3-х груп, що характеризують соціально-культурні (Education, Communications, Equality, Gender Equality), соціально-економічні (Prosperity to Participate, Tolerance, Giving and Volunteering, Trust) умови для громадянського суспільства і державно-управлінські (Civil Society Infrastructure, Policy Dialogue, Corruption, Political Rights and Freedoms, Associational Rights, Rule of law, Personal Rights, NGO Legal Context, Media Freedoms). Нова Зеландія, Канада, Австралія, Данія та Норвегія – посіли перші п'ять позицій в рейтингу, Молдова – 61, Грузія – 66, Росія – 75, Білорусія – 93 місце. Незважаючи на авторитет альянсу “CIVICUS”, цей рейтинг викликає багато запитань, оскільки конкретних цифр, які стосуються кожного з показників у групах так і не було наведено. З огляду на це, можна зробити висновок, що всі вони усереднені [14].

Ефективність будь-якого дослідження суттєво залежить від загальних та конкретних наукових принципів і підходів, які становлять зміст загальнонаукової та спеціальної методологій. Це те підґрунтя, на якому має базуватися кожен дослідник. У методологічному знанні особливо важливу роль відіграють принципи дослідницької діяльності, які об'єднують у собі основи теорії та практики. Пізнання повинно бути абсолютно безпристрасним і адекватним. На його виконання не повинні впливати загальні враження про суть досліджуваного, симпатії або, навпаки, антипатії, власний настрій чи стан. Виділяють такі два аспекти об'єктивності наукового знання. По-перше, об'єктивність розуміють як адекватність знання зовнішнього світу – це розуміння пов'язано з положенням про те, що на кожному етапі людського пізнання присутній момент відносної істини. По-друге, об'єктивність розглядають як відсторонення вченого від тих чи інших суб'єктивних переваг, його неупередженість стосовно оцінки результату наукового дослідження, свободу від групових та інших інтересів [15].

Стосовно дослідження стану розвитку громадянського суспільства в Україні маємо амбівалентну ситуацію: за кількісними показниками (кількість партій, громадських організацій, асоціацій тощо) наша країна нібито має розвинене громадянське суспільство, а за якісними (рівень впливу партій і громадських організацій на суспільні процеси, їх структурно-функціональні показники) значно поступається

центральноєвропейським постсоціалістичним країнам [16]. Ми в жодному разі не хочемо хизуватися або, навпаки, занижувати показники нашої країни – нам важливо реально оцінити ситуацію, яка склалася. Тому вважаємо за доцільне вказати на недоліки оцінки стану розвитку громадянського суспільства, які, на нашу думку, заважають об'єктивності дослідження.

По-перше, сама методика оцінки Індексу сталості неурядових організацій та показників демократичного розвитку, де вимірювання проводиться за шкалою від 1 до 7 і за 1 береться високий рівень, а за 7 – низький, видається не зовсім коректною. Оскільки, досліджуючи, наприклад, розвиток демократії, можна сказати, що показник у 2014 р. становить 4,93, а у 2013 р. був – 4,86. Може склалася ілюзія, що рівень демократії зріс, а насправді, він зменшився. Говорячи про рівень корупції, ми зауважуємо, що показник рівня корупції знизився з 6,00 до 6,25, а насправді, рівень корупції збільшився. Тобто, показник знизився, а рівень – збільшився. Так і з громадськими організаціями: кількість їх непинно зростає, а рівень участі у них громадян продовжує залишатись низьким. Наскільки об'єктивним є цей показник у ситуації, коли кількість не переходить у якість? До того ж, методика “CIVICUS” не враховує національні особливості формування громадянського суспільства. Що стосується інформаційної бази досліджень, то тут також неможливо уникнути суб'єктивності, бо її становлять: аналіз публікацій і досліджень про громадянське суспільство; соціологічні опитування населення, керівників НУО, експертів; моніторинг ЗМІ; консультації із зацікавленими сторонами.

Висновки

На сьогодні в Україні буквально з усіх боків чути заклики до підвищення громадянської активності і самоорганізації населення, розвитку правової культури і громадянського суспільства. Та, як показало проведене дослідження, об'єктивно оцінити стан розвитку громадянського суспільства в Україні досить складно. Плюралізм думок у трактуванні поняття “громадянське суспільство” та застосування іноземних методик його обрахування не дає можливості уникнення суб'єктивних факторів. Тому вважаємо перспективними у подальших дослідженнях досягнення наукового консенсусу з приводу тлумачення терміна “громадянське суспільство” і розробку вітчизняної методики оцінки його стану розвитку, яка дасть змогу уникнути неточності перекладу назв показників та буде враховувати національні особливості становлення громадянського суспільства.

Література

1. Колодій А. Перешкоди на шляху інституціалізації громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / А. Колодій. — Режим доступу : <http://political-studies.com/?p=161>.
2. Громадянське суспільство в Україні та “політика ідентичності” [Текст] / Ю. Тищенко, С. Горобчишина ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К. : Агентство “Україна”, 2010. — С. 58.
3. 2010 CSO sustainability index [Electronic resource]. — 2011. — 14th ed. — November. — Access mode : http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/2010complete_document.pdf.
4. 2011 CSO sustainability index [Electronic resource]. — 15th anniversary edition. — Access mode : http://program.counterpart.org/Armenia/wp-content/uploads/2012/07/2011CSOSI_Index_complete.pdf.

5. 2012 CSO sustainability index [Electronic resource]. — 2013. — 16th ed. — November. — Access mode : http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/2012CSOSI_0.pdf.
6. 2013 CSO sustainability index [Electronic resource]. — 2014. — 17th ed. — November. — Access mode : http://okotars.hu/sites/default/files/downloads/ee_2013_csosi_final_10-29-14.pdf.
7. Ibid.
8. Nations in Transit – Ukraine 2014 [Electronic resource]. — Access mode : https://freedomhouse.org/sites/default/files/28.%20NIT14_Ukraine_final.pdf.
9. Ibid.
10. Статистичний збірник “Україна у цифрах” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm.
11. Степаненко В. Громадські організації у патерналістському суспільстві / В. Степаненко // Українське суспільство 1992 – 2013. Стан та динаміка змін [Текст] : соц. монітор. / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2013. — С. 121, 122.
12. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості [Текст] : аналіт. доп. — К. : НІСД, 2014. — С. 28.
13. Тарасенко В. Про стан громадянськості українського суспільства / В. Тарасенко // Українське суспільство 1992 – 2013. Стан та динаміка змін. [Текст] : соц. монітор. / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2013. — С. 69.
14. Enabling Environment Index. Civicus (2013) [Electronic resource]. — Access mode : <http://civicus.org/downloads/2013EEI%20REPORT.pdf>.
15. Мамчур Е. А. Объективность науки и релятивизм: (К дискуссиям в современной эпистемологии) [Текст] / Е. А. Мамчур. — М. : ИФ РАН, 2004. — С. 10, 11.
16. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дегтерьова [та ін.] ; за заг. ред. В. Бебика. — К. : ІКЦ “Леста”, 2006. — С. 80.

A. Kvasha

THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE AND PROBLEMS OF OBJECTIVITY IN ITS RESEARCH

The development of civil society in Ukraine is analyzed and the ways for further improving the methods of its research are offered.

Key words: civil society, NGO Sustainability Index, political parties, Enabling Environment Index.